

Felsefi Düşüncelerin Boyutları *

PHILIP G. SMITH Çev. Araş. Gör. Sabri BÜYÜKDÜVENÇİ (**)

Filozofça düşünen kişilerin nitelikleri incelendiğinde, bu niteliklerin birbiriyle karşılıklı ilişkili üç boyutu olduğu görülür; kapsamlılık (comprehensiveness), nüfuz etme (penetration), ve esneklik (flexibility). Bizi burada ilgilendiren, felsefe yapma etkinliği açısından kişinin düşünsel yaşamında, problem çözme davranışında, bu niteliklerin kendini gösterme şeklidir, yoksa, bu nitelikler, söz konusu kişilerin tüm davranışlarını karakterize etmektedir. Bu nitelikler bir kez anlaşıldığında, her bir kişinin kendi düşünce biçiminde, bu nitelikleri sürekli geliştirmeye çalışarak, giderek felsefe yapan yeni bir kişi olabileceği beklenebilir.

Kapsamlılık :

Filozofça düşünen bir kişinin en belirgin özelliklerinden biri, belki de kapsamlı düşünme yönünde gösterdiği çabadır. Felsefe, bazen, yaşamı dikkatli ve bir bütün olarak görme çabası olarak tanımlanmaktadır. Whitehead, bu konuda şunu söylemektedir: «felsefi tutum, düşüncemize giren her bir görüşün uygulama alanının anlaşılmasını genişletmede kararlı bir çabadır».¹ Günlük yaşamımızda sıkça söylediğimiz bir söz de «ağaçlara bakmaktan, ormanı göremediğimiz» şeklinde ifade edilmektedir.

Kapsamlı olarak düşünebilmek için, en yakınımızda olanların baskısına boyun eğmememiz gerekmektedir. Sık sık küçük fakat baskı yapan sorunlarla öylesine bunalırız ki geriye çekilip de bu sorunları daha geniş bir açıdan ele almaya zaman bulamayız. So-

(*) Philip G. Smith *Philosophy of Education*, Harper and Row, New York, 1965, pp. 8-14.

(**) Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Araştırma Görevlisi
1 Alfred North Whitehead. *Modes of Thought*, Macmillan, New York, 1938. p. 234.

nuçta neyi başarmaya çalışmaktayız? Eylemimiz, aynı uzun vadeli amaçları olan başkalarının eylemiyle nasıl bağdaşmaktadır?

Bu tür soruları çoğaltmak ve ısrarla ele almak, kişinin felsefe yapma etkinliğine girmesi demektir. Bu konuda yeterince ilerleyince, bu tür sorular, kişiyi kaçınılmaz olarak felsefenin derin sularına götürür, ancak filozofça düşünmenin göstergesi, reçete gibi hazırlanmış herhangi bir felsefi derinlikte yüzmekten daha çok, ısrarla yürümeye devam etmektir. Kişi, kendisi için önemli olan sorunlar hakkında kapsamlı bir düşünceye ulaşma çabası içinde olursa, yapılan felsefenin kalitesi muhtemelen yüksek olacaktır.

Kapsamlı düşünmeye engel oluşturan nedenlerden biri, kuram ve uygulama arasındaki ilişkiyle ilgili bilinen yanlış anlayıştır. Bazıları, kuramsal düşüncelere karşı hoşgörüsüzlük içindedirler. Fazla kuramın, mümkün olmayan ideallere dayalı, pratiklikten uzak bir şey olduğuna, halbuki, dünyadaki işlerin, şeylerin oldukları gibi kabul edilmesi sayesinde yapıldığı inancı içerisindedirler.

En son bilimsel gelişmelerin ışığında, bu tür bir anlayışı kişinin nasıl sürdürebileceğini anlamak güçtür. Örneğin, bir Einstein'ın kuramsal, soyut, anlaşılması güç spekülasyonlarının nasıl bir atom bombasına, nükleer füze çalışan bir denizaltı'ya veya kontrollü medikal - radyasyon terapi'ye dönüştürüldüğünün en çarpıcı bir örneğini dünya görmüştür. Yukarıda sözü edilen anlayış; 'şeyleri' oldukları gibi, onları daha önceki durumları ve mümkün sonuçları ışığında görmek biçiminde anlaşılmalıdır. Var olan her şey, hem bir tarihe, hem de bir potansiyele sahiptir. 'Şeylerin' gizli güçleriyle ilgili sağlam bir kuramdan daha pratik ne olabilir? İdealler - mümkün görülmeyenler bile - «şeylerde' genellikle gözden kaçırılan olasılıklara dikkatlerimizi yöneltme gibi çok pratik bir rol oynayabilir ve en azından uzun vadeli amaçlarımızın kısmen gerçekleşmesi yönünde ilerlememize olanak verebilir. En yüksek ideallerin işe koşulması için «yarım somun, hiç olmamasından iyidir» anlayışına gereksinim vardır. Ve kişinin karşı karşıya kaldığı güç sorunların, ayrıntılı bir şekilde görülmesi, ideallerin günlük işlevi için en pratik ortamı sağlar.

Kapsamlı düşünme geliştikçe, daha önceden amaçsız bir akış içinde görülen soyutlanmış olaylar, bir amaç ve yöne sahip bir düzen oluştururlar. Yaşam, tarihsel birikime dayanmaktadır ve gelecek olasılıklar, bugünkü gerçeklikler gibi harekete geçmek için

önemli dürtüler olurlar. Kuramı, uygulamaya karşı gören eğilim ortadan kalkar çünkü kapsamlı düşünen bir kişi, uygulamayı daha anlamlı ve etkili kılma umudunun yalnızca daha yetkin bir kuram ışığında çalışmakla mümkün olduğunu fark eder.

Daha kapsamlı düşünme yönünde herkes, ilk adımları atabilir ve bunun da yaparak öğrenileceği unutulmamalıdır. Ancak, Aristoteles'in belirttiği gibi, «nasıl bir kırlangıç veya güzel bir günle bahar gelmiyorsa, nasıl bir gün ya da kısa bir an, mutlu ya da kutlu bir insan yapamıyorsa, bu çalışma için de uzun yıllar gerekmektedir.» (*)

Nüfuz Etme :

Günlük sorunlar, nasıl daha az kapsamlı düşünmeye bizi zorluyorsa, bize baskı yapma eğilimi taşıyorsa, apaçıklık da aynı şeyi yapabilir. Açık cevaplar ya da açıkça ortaya konan sorular bile, filozofça genel varsayımlar üzerinde ilerleme eğiliminde olmasıdır. Alışılmış sloganlar, klişeleşmiş sözlerin ötesine geçmek çok güç olmaktadır. Temel güçlükleri bulmak için sorunların ve ya soruların temellerine inmek gerekmektedir.

Günlük işlerimizde, umutsuzca güçlükler ve yanlışlıklar içinde sürüklenmemek için, olup biten herşeyi tam olarak anlıyoruzcasına yaşamak zorunda kalmamız, nüfuz etmeye engel oluşturan bir olgudur. Kuşkuyla ve bunaltıcı yetersizlik duygularıyla devamlı kendini meşgul eden, yalnızca bir sinir hastasıdır. Gerekli olan, genelde 'şeyler' hakkında belirsiz kuşku değil, fakat bir durumda temel olan şeyin ne olduğunu açığa çıkarmak için özel olarak düzenlenmiş sorulardır. Makul bir kuşku yoksa, temeldeki karışıklıkla bir ilgimizin olmadığını varsaymak durumundayız. Ancak bazen başkalarının kabul ettiklerini sorgulamak ve temellerin yeniden gözden geçirilmesinde ısrar etmek, oldukça uygun düşmektedir. Neyin, ne zaman sorgulanacağına ilişkin olarak ileri sürülecek hiçbir şaşmaz kural yoktur. Gerçekte dahiliğin (genius) göstergelerinden birisi, kuşkuyla varlığına karşın ne zaman ileri gitmek ve genel varsayımlar tekrar incelenene kadar ne zaman harekete geçmeye yanaşmamak konusunda gizemli bir zamanlama duygusuna sahip olmak gibi görülmektedir. Üzerinde fazla düşünmeye zaman olmayan, hemen harekete geçmemizi gerektiren ve

(*) Daha fazla bilgi için bk. (The Ethics of Aristotle,enguin Classics, London, 1961, s. 25) (Ç N.)

kısa bir geçikmenin felâketli sonuçlara yol açacağı durumlarda, zaman kaybına yol açsa da, daha derin düşünmenin genelde olumlu sonuçlar vereceği akıllıca ileri sürülen bir görüş olarak görülmektedir.

Bazen uğranılan başarısızlık, durumun ayrıntılarının, konunun genel çizgileri bakımından ilgisiz olmasından kaynaklanmaktadır. Daha nüfuz edici bir bakış, bütünün görülmesine olanak verecek temel ilişkilere ışık tutabilecektir. Ve kuşkusuz, bir durumun temelleri bir kez kavrandığında, benzer durumlarla karşılaşıldığında, onların daha etkili bir biçimde ele alınmasına olanak verecek sağlam genellemelerin yolu açılmış olacaktır.

Nüfuz etme ve kapsamlı düşünmenin birleştirilmesiyle, bir düşünür için çok değerli olan temel ilkeler geliştirilmiş olmaktadır. İlke, bir genellemedir; iyi özümlemiş pekçok deneyim içinde esas olduğu kanıtlanmış, açık, kısa bir ifadedir. Daha sonraki yaşantıların dayanacağı, geçmiş yaşantılardan süzölmüş bir araç olmaktadır. Kapsamlı ve uyumlu ilkeler geliştirerek, çevremizde olup bitenleri ve gerçekten ne yapmak istediğimizi anlamaya başladığımızı duyabiliriz.

Esneklik :

Filozofça düşünmeyi ayırdeden niteliklerden üçüncüsü esnek düşünmedir. Psikolojik durumları ve esnek olmayışları, bazı kişileri, sorunlara yaklaşımlarında engellemektedir. Duygusal, stress içindeki hemen hemen herkesin, eldeki bir soruna oldukça sert ve uygun olmayan biçimlerde yaklaştığı sıkça görülmektedir. Yanan bir evde mahsur kalan talihsiz bazı kişilerin, kendilerini kaybederek nasıl duvarları yumrukladıkları veya umutsuzca yükseklerden atladıkları, öykülerde anlatılmaktadır.

Psikoloji laboratuvarlarında, herbirinin tek bir yöntemle, sonucunun alındığı bir dizi sorunlarla karşı karşıya getirilen süje'ye ilişkin pekçok denemeler yapılmaktadır. Başarılı çözümleri takiben, süje biçimsel olarak benzerliklere sahip fakat değişik bir yaklaşımı gerektiren bir sorunla karşılaştırılmaktadır. Süje'nin, sorunu çözmek için tekrar tekrar eski yöntemi uygulamaya çalıştığı ve giderek hayal kırıklığına uğradığı ve durumu yeniden değerlendirme çabasına girmediği şaşırtıcı bir şekilde izlenmektedir.

Düşünme, duyma ve sorunları ele almada benimsenen tutumlar, genellikle başarılı oldukları görüldüğünden, alışkanlık haline

gelmektedir. Başarılı bir yaşam için bunlar gereklidir ancak, «değişmenin kendisinden başka hiçbirşey sürekli değildir» sözünde bir gerçek payı varsa, değişmez alışkanlıklardan çok, esnek olanlara ihtiyacımız olduğu açıktır. Böylesi sabit tutumlar üzerinde egemenlik kurma kelde mevcut geniş ayıklama araçlarına sahip olmak demektir. Öte yandan, değişmez alışkanlıkların, dogmatik görüşlerin bir kölesi olmak, bunların yolaçtığı her yanılığında hayal kırıklığı ve başarısızlığı davet etmek demektir.

Esneklik, yaratıcılığı içerir ve yaratıcı, imgesel düşünmeye karşı pekçok engel vardır. Kuşkusuz, kalıtım ve ilk çevresel etmenlerden kaynaklanan büyük farklılıklar olmasına karşın, çoğumuz, bilinmeyen ve gerçek gücümüzün çok az bir kısmından yararlanmamıza neden olan sayısız duygusal engellerden acı çekmekteyiz. Bu engellerden birisi; düşüncelerimizin, eleştiriye dayanamayacağı korkusudur. Gerçek olan şudur ki belki de düşüncelerimizin çoğu yanlış ve yetersizdir, bazıları da muhtemelen gülünçtür. Bununla beraber, kişinin sahip olduğu iyi düşünceler, toplam düşüncelerine aşağı yukarı oranlıdır. Bir oyunda yapılan sayıların genellikle yaratıcı düşünceyle ilgisi yoktur. Burada önemli olan şey, uyanık olmaktır. Ünlü «bombardıman tekniği»nde (brain storming technique), katılan kişilerin, hiçbir eleştiri veya kınamaya uğramadan ortaya atılan bir konu hakkında serbestçe düşünceleri sağlanmaktadır. Daha sonra ileri sürülen düşüncelerin tamamı, bir ayıklamaya tabi tutularak, içlerinden yalnızca umut vaat edenleri, daha ileri düşünce ve gelişme için ayrılmaktadır. Buradaki düşünce şudur; yüksek derecede yaratıcı olma ve eleştirici olmanın zamanı vardır ve öyle görülmektedir ki pekçokları için her ikisine aynı anda kalkışmak akıllıca bir iş değildir.

Düşünmede yapılan birçok belirli hatalar vardır ve bunlar da esnekliğe engel oluşturmaktadırlar. En yaygınlarından birisi 'siyah veya beyaz düşünme' olarak bilinmektedir. Kendisinin çok açık fikirli olduğuyla övünç duyan, bir sorunun daima her iki yanını da düşündüğünü söyleyen kişi bile, 'siyah veya beyaz düşünme'nin bir kurbanı olabilmektedir. Gerçekten, en önemli konuların veya sorunların pekçok yanı vardır. Her iki yanı da düşündüğünü ileri süren bir kişi, gerçekte, kendi yanından veya kendi görüş açısından düşünüyor olabilir. Filozofça düşünen kişi, sorunlara oldukça fazla sayıda seçenekler veya görüşler açısından bakma alışkanlığını geliştirir. Bu nedenle, sorunları tartışmaktan çok, onları araştırmaya eğilimlidir.

Diğer yaygın bir hata, geleneksel olarak 'genetik yanılığ' diye adlandırılan hatayı işlemektir. Burada söz konusu olan şey; bir fikrin kaynağı hakkında verilecek yargının haksız olarak bazı görüşlerce etkilenmesidir. Örneğin; bir okul yöneticisinin, çeşitli kişiler hakkında, onların yaptıkları işler veya ilişkilerine göre birtakım yakıştırmalar yapması, olmayan bir şey değildir; Bay X, bir sendikacıdır, Bay Y, sosyalisttir, Bay Z, muhafazakârdır, vs. Bir müddet sonra, okullar hakkında bazı öneriler veya eleştiriler olduğunda yönetici, ilkönce şunu sorabilir; 'Bu öneriyi kim yaptı?' Ve bunun Bay Y'den geldiğini öğrenmesi üzerine, dudak bükererek, konuyu dikkate almayabilir, 'işte malûm iddialardan biri daha'.

Düşünceleri bu şekilde ele almakla, bir fikrin fikir olarak değerinin hiçbir zaman incelenemeyeceği açıktır. Madalyonun diğer yanı da; saygın, ünlü kaynaklardan gelen fikirlerin, eleştirisiz kabul edilmesi şeklindedir.* Burada eğitime ilişkin olarak bir paradoks sözkonusudur. Saygın, başarılı bir öğretmen, öğrencilerin, kendisinin söylediği herşeyi sorgusuz, sualsiz kabul etmelerini sürekli olarak önlemelidir.

Esneklığe ilişkin olarak söylenenler, filozofça düşünen kişinin kararsız ve ne olduğu belli olmayan kişi olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Öğrenciler, bazen herhangi bir kuvvetli ve açık ifadeyi, dogmatik olanla karıştırmakta ve gerçekten liberal veya açık fikirli bir kişiye ihtiyaç olduğuna inanmaktadırlar. Sürekli olarak karar verme durumunda olan zeki eylem adamları, çok geçmeden,

---

(*) (Ç.N) Bilim tarihinde bu konuya ilişkin örnekler çoktur; örneğin; Scheiner, güneş lekelerini Galile'den önce bulduğu halde keşif şerefine Galile'ye verilmiş olmasından şikayet edip dururken kendisini teselliye çalışan birinden aldığı cevap şu olmuştur: «Oğlum boşuna üzülüyorsun. Ben Aristo'nun eserlerini çeşitli defalar okudum, böyle lekelerden hiç bahsetmiyor. Dürbünündeki mercekları değiştir. Çünkü kusur onlardadır. Yüce evren Aristo üstadımızın söylediği gibi kusursuz ve lekesizdir». (Bkz. Aydın Sayılı. Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir, Ankara, 1948 s. 40.)

Descartes'a göre de, aklın hataya düşmesine yol açan, açık ve seçik bilgiye ulaşmayı engelleyen dış ve iç efendiler vardır. Dış efendiler, bizden önce yaşamış olan büyük düşünürlerin yargılarıdır. İç efendiler de kendi ön yargılarımız, istek ve eğilimlerimizdir. (Bkz. Amiran Kurtkan. Sosyal İlimler Metodolojisi. İ Ü. İktisat Fak. Yayını, İst. 1978, s. 42.)